
Dr Veselin Vukotić

Nužnost podsticanja privatne inicijative u visokom
obrazovanju u Crnoj Gori

Apstrakt:

Polazeći od ideja reforme nastavnog procesa na Ekonomskom fakultetu, izvlači se potreba jačanja privatne inicijative u oblasti visokog obrazovanja. Privatizacija u ovoj oblasti prije svega treba da poveća konkurenciju i da poveća slobodu izbora studenta. Fakultet prodaje svoje usluge koje student kao potrošač kupuje. Takav sistem podrazumjeva: (1) potpuno isti tretman privatnog i državnog visokog školstva; (2) oduzimanje državnom univerzitetu monopolske pozicije u ovoj oblasti, stvaranjem konkurencije; (3) postepeno reducirati pravo države da novcem od poreza i doprinosa građana dotira institucije, već da što više dotira ljude - studente. U tom pogledu se zalažem za postepeno uvođenje sistema vaučera u obrazovanje, jačanje fondova za studentske kredite, fonda za razvoj strateških oblasti nauke i istraživanja, kao i za posebne ugovore o zajedničkim aktivnostima državnog fakulteta sa nosiocima privatne inicijative i privatizaciju pojedinih funkcija na postojećim fakultetima.

1. Ideja rada

Ekonomski fakultet u kontinuitetu vrši promjenu i unapređivanje procesa obrazovanja na sva tri nivoa organizacije nastave: višem, visokom i poslediplomskom. Uvođenjem koncepta PMB studija na redovnom studiju i novog koncepta poslediplomskih studija "Preduzetnička ekonomija", nivo kvaliteta usluga koje pruža Fakultet, naglo je porastao! Ove promjene mjerene reakcijom tržišta, su prihvaćene i efikasne su. Ekonomski fakultet sve više upisuju najbolji srednjoškolci (npr. između 70 - 90 nosilica diplome "Luča" godišnje). Zbog veće motivisanosti povećava se prolaznost na studijama i povećava se prosjek ocjena studenata. Svaki student koji je završio PMB studije nalazi posao, a najbolji i prije diplomiranja. Poslediplomske studije već imaju međunarodni imidž, koji su stekle kroz njihov kvalitet, dolazak profesora iz inostranstva, uspostavljanja veze sa nekoliko stranih univerziteta, kroz naučne skupove¹, kroz boravke naših poslediplomaca u inostranstvu i njihovo sve češće zapošljavanje u stranim kompanijama. Riječju, imidž Fakulteta naglo raste!

Ipak, promjene u okruženju su dramatične. One se ogledaju kako u promjenama koje izaziva proces globalizacije i informatizacije, tako i u promjenama institucionalnog okruženja. Svakako, ključna promjena, uzrok svih tektonskih poremećaja jeste nenadoknadiva uloga znanja u razvoju društva i napredovanju pojedinca. Kako polazeći od praktičnog iskustva stečenog na Ekonomskom fakultetu, uz pretpostavku poznavanja osnovnih megatrendova u obrazovanju i društvu kao cjelini, dalje reformisati ovu oblast? Razmišljanje o odgovoru na to pitanje je suština ovoga rada.

2. Cilj i premise rada

Želja mi je da kroz nekoliko pitanja, koja su mnogima jasna, i nekoliko prijedloga, koji su za mnoge neprihvatljivi, podstaknem raspravu! Aktivno učestvovanje i iniciranje niza promjena u ovoj oblasti čini me više pragmatičnim i racionalnim, jer teret iskustva čovjeka uvijek više tjera na praktičnu viziju, a manje na dokazivanje da horizont² treba stići.

Isto tako, ne držim mnogo do prijedloga većine ljudi koji nijesu prošli i ne prolaze i ličnu reformu (promjena načina razmišljanja). Odnosno, više sam pristalica endogenog rasta (rasta iznutra; iz nas, znanja iz svog primjera) nego zarobljenik egzogenih varijabli, više sam pristalica dokazivanja svojih zalaganja sopstvenim, ličnim rezultatima, nego pozivanjem na argumente i praksu izvan mene. Umijeće čovjeka jeste upravo u tome, da te egzogene varijable uključi u endogeni rast - promjene! Da to što je napredno oko njega uključi u svoj duh i djelanje. Hoću reći da čovjek ukoliko se poziva i želi fascinirati znanjima van njega, pozivanjem na mnoge činjenice i teorije u okruženju, još uvijek nije ostavio utisak čovjeka koji to shvata i razumije. "Učenih je mnogo, a mudrih malo", kaže ruska poslovice. A mudrost je jednostavnost koja se psotiže samo posle shvatanja i prevladavanja složenosti.

¹ Poslediplomske studije su bile domaćin međunarodnom naučnom skupu o idejama F. Hajeka i V. Ropkea u Torinu 1999. godine. Prvobitno, skup se trebao održati u Crnoj Gori, ali je iz rzloga bezbjednosti preseljn u Torino.

² Horizont je zamišljenja linija između neba i zemlje. Što joj se više želite približiti ona se sve više udaljava!

Iz ovoga izvlačim tri važna postulata za unaprijeđenje procesa obrazovanja.

1. Obrazovanje je uvijek vezano za jedinku, individuu, i ono je stvar pojedinca!
2. Implementacija ideja u ovoj oblasti stoga nije moguća ukoliko one ne motivišu pojedinca da ih prihvati.
3. Iz toga proizilazi da i u ovoj oblasti treba maksimalno podsticati pristup slobode izbora i individualnu odgovornost (Mizes, Hajek).

3. Osnovna polazišta unapređenja obrazovanja ekonomista

Strateški cilj obrazovanja ekonomista je bio i ostao povećanje kvaliteta znanja i podizanje međunarodnog imidža.

Ključni principi postizanja tog strateškog cilja su:

- a) Savremenost: znanja koja proizilaze iz megatrendova razvoja ("Misli globalno radi globalno.")
- b) Praktičnost: znanja koja razvijaju sposobnost za brzo uočavanje i efikasno rješavanje praktičnih problema ("Teorija je najbolja praksa.")
- c) Fleksibilnost: razviti sposobnosti za interes za praćenje promjena ("Promjena je jedina konstanta u ekonomiji i biznisu").
- d) Interdisciplinarnost: sticanje znanja i stvarnje vještina koje su u funkciji razumjevanja ekonomije ("Ekonomija se ne može objasniti samo ekonomijom").
- e) Individualizam: razvijanje sposobnosti studenta da upravlja svojom slobodom i sposobnost da preuzme odgovornost za sebe.

Operativna pravila i operativni principi za postizanje strateškog znanja bi trebalo da budu:

1. Sloboda izbora unutar nastavnog plana.
2. Motivisanje studenata - popularisanje nastave i aktivno učešće studenata u njoj.
3. Mentorski rad - individualizacija nastave kroz davanje mogućnosti studentu da bira mentora tokom studija.

4. Implementacija - sticanje znanja kroz upoznavanje prakse (obavljanje prakse u zemlji i inostranstvu)

Promjene u obrazovanju ekonomiste nijesu moguće ukoliko ne postoji i jasno shvatanje ekonomije, odnosno ukoliko se ne prihvati nova ekonomska paradigma. Osnove tog modela su:

- Ekonomija je egzaktna i stohastička oblast privređivanja. Za nju više važi slučaj, nego determinizam, fleksibilnost nego krutost.
- Razmjena informacija s okruženjem je osnovni razvojni proces (ekonomija kao otvoreni sistem).
- Ekonomski sistem teži samoregulaciji; spontanost ekonomskih procesa.

-
- Informacija je konstitutivni element ekonomskog sistema.
 - Nova ekonomska struktura ima i novi način izražavanja, a to je mrežna struktura.

Iz ovog shvatanja ekonomije proizilaze ozbiljne promjene na praktičnom nivou ekonomije:

- (1) Osnovni resursi u savremenoj ekonomiji imaju karakter nematerijalnih, i to su:
 - (a) informacija - shvaćena kao znanje i umjeće;
 - (b) prostor - shvaćen kao težnja da se istisne distanca između kupca i prodavca;
 - (c) vrijeme - umjesto "vrijeme je novac: (karakteristika industrijskog privrednog modela), "novac je vrijeme" (karakteristika novog informatičkog modela).
- (2) Promjene u domenu:
 - (a) rada - radnik sve više postaje upravljač informacijama. Povećava se integracija života i zanimanja. Kreativnost i inovativnost potiskuju manuelan rad i poslušnost.
 - (b) svojine - demokratizacija vlasništva i vlasničkih odnosa.
 - (c) upravljanja - umjesto naredbodavca insipirator postaje rukovodilac; samopouzdanje, kompetencija i nezavisnost; manje kontrole da bi se bolje kontrolisalo.
- (3) Nova koncepcija preduzetništva - u doba prelaza, kakvo je naše, raste značaj preduzetništva kao energije razvoja, razvija se novi preduzetnički duh; sve više ljudi želi da svoju preduzetničku i biznis ideju realizuju u svojoj firmi - otuda trend osnivanja firmi.
- (4) Novo preduzeće - industrijsko preduzeće postaje informatičko. "Mi znamo više od drugih" postaje osnovna strategijska premisa; stalno prilagođavanje i okrenutost spoljnom svijetu; umjesto filozofije povećanja troškova - filozofija stalnog povećanja kvaliteta proizvoda i usluga; totalna orijentacija na kupca.
- (5) Nova uloga države u ekonomiji; liberalizacija i deregulacija života i biznisa; jasna pravila i njihova stalnost; obezbjeđenje pravne sigurnosti ugovora i garancija svojinskih prava.

Biznis i obrazovanje su partneri u progresu. Ovo iz razloga:

1. Uloga obrazovanja u biznisu će stalno rasti. Znanje je resurs; obrazovan i stručan biznismen je pouzdan poslovni partner.
2. Motivacija u novom ambijentu jeste postizanje poslovne karijere (prestiž) iz koje posredno proizilazi novac. Napredovanje zahtijeva permanentno učenje i studiranje (ulaganje u sebe).
3. Rezultati posla mjere se postignutom zaradom (učinjenim, završenim poslom), a ne namjerama. Ljudi iz biznisa nemaju vremena da slušaju predavanja neuspješnih. Cijeni se samo uspjeh. Uspjeh traži da se predate poslu.
4. Ne treba zapostavljati značaj opšteg obrazovanja. Usku specijalizaciju može lako pregaziti vrijeme. Posjedovanje opšteg obrazovanja i njegovo permanentno dopunjavanje omogućava lakše prilagođavanje promjenama.

5. Nekoliko operativnih pitanja važnih za realizaciju globalnih ideja

Ovdje dajem nekoliko pitanja na koja su odgovori laki (ili se takvi čine na prvi pogled), ali su praktično teško ostvarivi.

1. [to je cilj studija?

Da li je to memorisanje, reprodukcija, "učenje napamet", opterećenost problemom? Ili je to unaprjeđenje načina razmišljanja studenata, shvatanja i razumjevanja onoga što studira?

Da li učiti ili studirati?

Oni koji mi odgovore da je to naravno studirati, neka pogledaju nastavni program svog predmeta; aktuelnost knjige iz koje se sprema ispit, način izvođenja vježbi; način komunikacije sa studentima; način ispitivanja; pomoć studentima; odnosi sa studentima; veze sa studentima nakon diplomiranja; i sl. Ove elemente upoređivati u različitim vremenskim trenucima. Mnogi će biti iznenađeni da nije došlo do neke promjene. Teško je vjerovati da je proces studiranja moguća u konceptu koji ne uključuje promjene, godinama ostaje isti.

Oni koji su odgovorili "učiti" bili su iskreni, ali to nije dovoljno za unaprjeđenje nastave.

2. Da li je moguće tvrditi da studenti studiraju, ukoliko nema:

Slobode izbora nastavnika. Da li je moguće da na kapitalnim disciplinama uvijek postoji dva ili više nastavnika?

Sloboda izbora udžbenika. Zašto se za većinu ako ne i sve predmete da alternativna literature, uz uključivanje inostanelliterature udžbenika.

Slobode izbora nastavnih disciplina i oblasti studiranja. Zavisno od preferencija studenti donose odluke što da polažu, te profiliraju svoje znanje.

3. Da li je moguće unaprjeđenje procesa ukoliko nastavnik dobije finansijsku nadoknadu bez obzira da li ima rezultata ili ne! Da li taj egalitizam u primanju nastavnika doprinosi povećanju kvaliteta? Da li svi nastavnici zaista daju isti doprinos znanju studenata, imidžu fakulteta, istraživačkom poslu?

Da li je moguće unaprjeđenje studiranja kada nastavnici imaju monopolski položaj: nijesu izloženi konkurenciji! Da li je kroz institut izbora i reizbora neko ko je stupio na fakultet izgubio posao?

Da li je upravljanje fakultetom počast ili profesionalan posao? Ko upravlja strateškom vizijom razvoja fakulteta? Preovlađujuća praksa da se "radi od dekana do dekana" daje loše rezultate. Fakulteti gdje takve vizije postoje imaju nešto bolje rezultate od drugih.

Da li je student potrošač ili poslušnik?

U sadašnjoj situaciji student nema poziciju potrošača usluga fakulteta. Zapravo obrazovni proces na univerzitetu treba posmatrati ne kao "obrazovanje po komandi" već shvatiti da fakultet prodaje uslugu, a studenti je kupuju. Sloboda izbora koju svi imamo kao potrošači roba koje svakodnevno kupujemo (hrana, piće, odjeća i sl) utiče na kvalitet proizvoda koji se nude, na efikasnost usluge. Da li i kako kvalitet usluge koji se pruža može biti valorizovan od strane studenata kao potrošača?

4. [to je pretpostavka da se student ponaša kao potrošač?

Za to postoji više uslova, a prije svega to je (1) efekat koji studiranje ima na buduće prihode i poziciju u društvu; (2) da student participira u troškovima školovanja ili da ih u potpunosti snosi.

Oba ova uslova su vezana za promjenu sistema u pravcu gradnje sistema sa više tržišne logike, preduzetničkih sloboda i lične odgovornosti.

6. Definisane problema: nužnost promjena postojećeg visokoškolskog sistema - prvi nivo

Da li je moguće odgovoriti na postavljena pitanja u okviru postojećeg sistema visokoškolskog obrazovanja? Da li postojeći sistem visokoškolskog obrazovanja može da odgovori na sve izazove vremena informatizacije i globalizacije? Da li postojeći sistem treba radikalno mijenjati ili ga je potrebno mijenjati evolutivno?

Na kraju, postavlja se i pitanje da li visokoškolski sistem treba da doprinosi razvoju ideologije egalitarizma u društvu ili ideologije elitizma i shvatanja da je znanje stečeno na univerzitetima privatno znanje i da je stoga privatna svojina - privatno dobro?

Ako je znanje stečeno na univerzitetu privatno znanje i privatno dobro, zašto pojedinac ne investira i svoj novac u to dobro? Zašto se svim mladim ljudima ne pruža skoro ista šansa da se školuju na dobrim univerzitetima u svijetu, već to mogu samo oni koji obezbijede najčešće preko države ili paradržavnih institucija određene sponzore?

Da li se zapošljavanjem diplomiranog ekonomiste rješava problem i poslodavca i diplomiranog studenta? Da! Međutim, poslodavci danas dolaze do tog dobra bez direktnog ulaganja. Odnosno, što uraditi u visokomškolskom sistemu da profunkcioniše tržište rada u toj oblasti?

Ovo su samo neka, na prvi pogled, jasna pitanja, koja traže veoma puno praktičnog rada da bi se na njih odgovorilo.

Znači, ja problem vidim kako praktično doći do jednog novog visokoškolskog sistema, koji bi bio efikasniji, kvalitetniji i mogao da još više utiče na ekonomski i društveni razvoj i na povećanje blagostanja pojedinca i njegove duhovne kulture.

Definisanje problema: kakav bi trebao biti novi sistem? (drugi nivo problema)

Nemam odgovor na to pitanje! Ne slažem se u potpunosti sa onima koji praksu zapadnih univerziteta žele slijepo prenijeti i kod nas i da u tome vide konačno rješenje. Ovo iz najmanje dva razloga: (1) kritike postojećeg sistema obrazovanja na Zapadu su velike i taj sistem je sam u velikoj mijeni; (2) prijem tog iskustva traži poseban institucionalni, ekonomski, politički, duhovni, kulturni okvir, odnosno kako stvoriti ambijent da ta uspješna praksa iz drugih zemalja može uspijevati i kod nas. Da je razvoj prvenstveno uslovljen endogenom varijantom (iznutra) potvrđuju mnogi modernizatori koji verbalno propagiraju mnoge egzogene varijable, a sami su daleko od toga da ih sami na sebe primjene! Teško je očekivati da su turistički vodiči dobri istraživači bez obzira što imaju puno informacija o okruženju.

Još više se ne slažem sa onima koji iskustvo iz svog školovanja žele prikazati kao budući sistem. To je ona poznata žal za starom, dobrom školom! Za predratnim pravnikom! Za predratnim ekonomistom! Ne zaboravljajmo da je ovo vrijeme koje karakteriše sve veća globalizacija i brz prenos informacija, vrijeme kada je "sjutra uvijek kasno" (Federiko Major).

Isto tako mi se čini da u oblasti obrazovanja nijesu poželjni "revolucionarni skokovi", ogromne reforme. Ja sam protiv diktature konačnog rješenja! Nacrati sliku rješenja, a onda uzeti pendrek u ruke i to ostvariti. To je vojnički prilaz: to je prilaz koji daje rezultate samo kada imate jedno rješenje situacije u kojoj ste (Treba osvojiti vrh brda ispred nas!). U takvim uslovima komandni pristup daje najbolje rezultate.

Međutim, kada se cilj može postići kroz različite modele i postoji portfolio solucija, onda sloboda izbora, koje se obavlja u institucionalnom ambijentu, postaje ključni princip.

Ja se zalažem za otvaranje procesa promjena polazeći bazično od nekoliko principa, otvoriti i podsticati taj proces "učenja iz promjena", otvoriti ono što Hajek naziva "spontanom poretkom".

Novi sistem treba da više afirmiše principe:

1. Razviti samointeres svih učesnika u procesu: studenti, profesori, administracija, vlasnici.
2. Princip da fakultet pruža (prodaje) usluge, a student je potrošač.
3. Konkurencija unutar sistema: mogućnost da potrošač - student bira od koga da kupi uslugu (unutar fakulteta, između istih fakulteta i između različitih fakulteta).
4. Znanje studenta je individualno dobro i stoga za njih treba da plati!
5. Položaj svakog u sistemu zavisi od rezultata koji se postižu, a koji se tržišno verifikuju.
6. Kritička analiza principa uspješnih reformi iz drugih zemalja (ne preuzimanje rješenja već principa i mehanizma implementacije).
7. Otvorenost sistema za protok ideja i ljudi.
8. Internacionalizacija svih aktivnosti.

9. Transparentnost u sistemu.

Moja logika je jednostavna: ukoliko su konkurencija i sloboda izbora u ostalim oblastima dale velik doprinos povećavanju efikasnosti rada i kvalitetu proizvoda (npr. u industriji) zašto ne bi u visokom obrazovanju, koje nije obavezno niti može biti garantovano od strane države svakom pojedincu?

Realizacija svih ovih principa podrazumjeva otvaranje procesa privatizacije u visokom obrazovanju. Na taj način se uspostavlja konkurencija i omogućava sloboda izbora. Privatizacija se može shvatiti na dva nivoa:

- a) privatizacija pojedinih funkcija ili djelova postojećih fakulteta;
- b) otvaranje novih privatnih institucija.

Pri tome, ključni princip je da se obezbijedi konkurencija! Nikako ne zamjenjivati postojeći državni monopol sa novim privatnim monopolom. Npr. ukoliko bi privatizovali postojeći Ekonomski fakultet, a bez obezbjeđivanja konkurencije (još jednog fakulteta) nije sigurno da bi to značilo i veću efikasnost!

Znači, ja sam za privatiaciju u visokoškolskom sistemu ukoliko ona povećava konkurenciju!

Na prvoj ravni privatizacije ili kvaziprivatizacije moguća je:

- (1) Privatizacija (tj. zajednički ugovor) između fakulteta i grupe ljudi koji bi u okviru fakulteta organizovali određenu obrazovnu djelatnost (viša škola).
- (2) Privatizacija određenog smjera studija. Na Ekonomskom fakultetu ima 8 smjerova. Zašto neki od njih ili neki novi, nebi mogli biti ugovorno "privatizovani".
- (3) Privatizacija ili specijalni ugovor između istraživačkih djelova fakulteta i grupe istraživača, sa fakulteta ili izvan fakulteta.
- (4) Fakultet, zajedno s partnerom iz biznisa, osniva nove jedinice (konsalting i sl.).

Znači, ideja je spajanje "imidža" fakuleta i privatne inicijative ljudi sa ili izvan fakulteta. Mislim da će se mnoge početne faze "privatizacije" morati desiti pod okriljem sadašnjih fakulteta, odnosno države kao vlasnika.

Na drugoj ravni privatizacije govorim o osnivanju novih privatnih jedinica. [to je za to potrebno? Da li samo deklaracija da bi to moglo, ili realna pomoć od strane države da se to i desi?]

Smatram da je potrebno stvoriti:

1. Zakonske uslove.
2. Promjeniti sistem korištenja poreza i doprinosa koje plaćaju građani za visokoškolsko obrazovanje.

A. Zakonski uslovi:

Zakonska regulativa u ovoj oblasti treba da u potpunosti izjednači privatnu i državnu inicijativu. Ovo znači da treba donijeti zakone koji propisuju bazične uslove za ostvarivanje određene institucije i pravila studiranja. Ti uslovi važe za svaku inicijativu: bilo da je došla od Vlade, od postojećeg Univerziteta, od privatnih firmi, pojedinaca.

Pravo davanja licenci je isključivo pravo države - odgovarajućeg Ministarstva ili sjutra Agencije zadužene za obrazovanje.

Sadašnja praksa da postojeći Univerzitet ima isključivo pravo donošenja odluke i davanja mišljenja o osnivanju novih jedinica je prevaziđeno. To doprinosi zatvaranju Univerziteta i jačanju njegovog monopolskog položaja. Zar neko očekuje da će postojeći fakulteti biti blagonakloni prema osnivanju novih jedinica ukoliko to smanjuje njihove prihode i povećava konkurenciju?

Sve je očiglednije da Crna Gora, u cilju povećanja kvaliteta visokoškolskog obrazovanja treba da ima najmanje još jedan univerzitet! Sadašnja centralizacija obrazovanja na nivou Univerziteta, koji ima monopolski položaj, ne može biti saveznik promjena koje su nužne.

B. Nije dovoljno da se zakonski omogući da visokoškolske institucije mogu da budu u privatnoj svojini. Potrebno je da država dio novca koji sada ulaže u visokoškolsko obrazovanje učini dostupnim i privtnom sektoru u ovoj oblasti. Potrebno je otvoriti konkurenciju između državnog i privatnog sektora u ovoj oblasti. I šire, ne samo u Crnoj Gori, već i sa inostranim univerzitetima.

Možda će neko odmah reći: Ne! Ko hoće da otvori privatnu visokoškolsku instituciju, neka nađe novac za to! Zašto da mu država pomaže da zarađuje? Ovakav način razmišljanja, koji sam sreo kod većine ljudi sa kojima sam razgovarao previđa najmanje dvije činjenice:

- (1) Država treba da ima cilj da poveća efiksanost upotrebe novca kojim raspolaže te da utiče na povećanje kvaliteta obrazovanja.
- (2) Novac kojim država raspolaže je iz doprinosa i poreza građana, i građanima treba stvoriti uslove da ga koriste na način koji njima najbolje odgovara. Zašto jedno moje dijete koje bi studiralo na "državnom" fakultetu koristi doprinos koji sam ja plaćao za obrazovanje, a drugo, koje je na "privatnom" fakultetu to ne koristi? Ili ako sva moja djeca studiraju na privatnim fakultetima, što je sa mojim doprinosom za obrazovanje?

Ja mislim da je ključna tačka privatizacije u obrazovanju razbiti monopol države da raspolaže novcem za obrazovanje koji je dobijen od građana kroz doprinose i poreze, te da država shvati da to nije njen novac, već je to novac koji građani plaćaju za usluge koje država u oblasti obrazovanja daje svim građanima. Ako je to novac građana, tada građani treba da imaju i više pristupa da odlučuju o njegovom trošenju.

U tom pogledu mislim da je važno dalje razmišljati o:

-
1. Sistemu priznanica (vaučera) u visokom školstvu. Ovu ideju prvi je prije tridesetak godina razradio Milton Fridman, a u poslednjoj deceniji je izvršen pokušaj implementacije u više zemalja (npr. Kanada). "Savršeno je poželjno da svaki mladi čovjek nezavisno od prihoda njegovih roditelja, socijalnog položaja, mjesta stanovanja ili rase, ima mogućnost da dobije visoko obrazovanje - pod uslovom da je za to spreman da plati, sada ili kasnije, zahvaljujući višem prihodu koji će mu školovanje omogućiti da zaradi ... Nema razloga da se dotiraju osobe koje žele visoko obrazovanje na račun onih koji to ne žele." (Fridman, 1996, str 203). Ideja je slijedeća: neka sve državne škole naplaćuju školarinu koja pokriva punu cijenu obrazovnih usluga koje se nude i neka se tako od jednakim uslovima takmiče sa nedržavnim školama. Cjelokupnu poresku svotu koja će se potrošiti na obrazovanje, treba podijeliti sa brojem studenata koji se žele godišnje dotirati. Svako dobija priznanicu (vaučer) i sa njom ide na državni fakultet ili privatni univerzitet u Crnoj Gori ili inostranstvu. Da li će iznos tog novac biti dovoljan za pokriće školarine na najboljim fakultetima (to znači najčešće i najskupljim) nije bitno, jer tu razliku treba da plati student.
 2. Fondovi za kreditiranje studenata. Ovi fondovi trebaju biti izvor sredstava za one koji nijesu u mogućnosti da plaćaju svoje školovanje i da te kredite vrate iz budućih prihoda. Ovi fondovi bi se mogli uvećati i različitim donacijama.
 3. Fondovi za podsticanje razvoja nekih oblasti. Polazeći od strategije razvoja Crne Gore kao i megatrendova razvoja, potrebni su i fondovi za podsticanje razvoja nekih oblasti koje će u budućnosti biti mnogo važnije nego što su danas. Npr. oblast nekih tehničkih nauka, biologija, hemija, ...

Prema tome, ideja je da se sadašnji dominantni sistem dotiranja institucija zamijeni što više sistemom dotiranja ljudi!

Umjesto zaključka

Oblast unapređenja obrazovanja je zahvalna za nove ideje. Ipak, u rijetko kojoj oblasti je opasno revolucionarno eksperimentisati kao u obrazovanju. Zato izložene ideje treba shvatiti kao razmišljanje da se krećemo u tom pravcu i da, korak po korak stvaramo uslove za njihovu implementaciju.

Iskustvo reformi na Ekonomskom fakultetu pokazuje koliko je potrebno i znanja i strpljenja da se mijenja inercija. To iskustvo pokazuje da je upravljanje promjenama jedna od najkritičnijih tačaka njihove implemetacije. Zato je sve manje značajno [TA, a presudno postaje KAKO.

Literatura:

1. Milton Fridman: Sloboda izbora, Global Book, Novi Sad, 1996.
2. Milton Fridman: Public Schools: Make Them Private, CATO Institute, Briefing pages, 1996.
3. Eugene Plawik: Privatizing Public Education in Canada, CATO Institute, Briefing pages, 1998.
4. Lawrence Reed: Teachers as Entrepreneurs in the Classroom, Mackinac Center for Public Policy, 1999.
5. Patrick J. McEwan: Comparing the Effectiveness of Public and Private Schools, Occasional paper No. 3, Columbia University, 2000.
6. Edwar De Bono: Word Power, Penguin Books, 1979.
7. Federiko Major: Sjutra je uvijek kasno, YU Revija, Beograd, 1990.